

УДК 27 – 873 : 272 / 273 : [2 – 636] «15»

Б. В. Год, Д. О. Лобода

«ВАЛЬЯДОЛІДСЬКА ХУНТА» – ПЕРШИЙ ПРОЯВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ АНТИНОМІЇ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ КАТОЛИЦЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ XVI СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено аналізу концептуальних засад, перебігу і значенню «Вальядолідської хунти» 1550-1551 років як першого прояву антиномії в соціально-політичній думці католицького Відродження XVI століття. Відомо, що наприкінці XV – на початку XVI століття розпочалася колонізація європейцями Нового Світу, а провідні позиції в цьому процесі належало католицькій Іспанії. Проте чим далі простягалися кордони Нової Іспанії, тим більше загострювалося питання співіснування з аборигенами, які населяли ці території. З'ясовано, що проблема взаємин із підкореними народами не залишала осторонь інтелектуальну еліту Іспанії. Думки щодо майбутнього індіанців розділилися: одні вважали за необхідність захищати їхні права й асимілювати в католицький світ, інші – називали їх «дітьми Сатани» і відстоювали насильницькі моделі взаємин. Наголошено, що апогеєм суперечки між сторонами, що набула рис концептуальної антиномії, стала «Вальядолідська хунта» – перший відомий в історії публічний судовий процес, об'єктом розслідування якого стали права людини. Насамкінець мова йде про цивілізаційне значення цієї події для майбутньої історії Західного Світу, а її уроки залишаються яскравим прикладом пошуку консенсусу в питаннях, що розділяють європейську спільноту в XXI столітті.

Ключові слова: антиномія, «Вальядолідська хунта», індіанці, Католицьке Відродження, конкіста, легітимність, Реформація, Саламанкська школа.

Наприкінці XV – на початку XVI століття Європа опинилася на межі нової епохи – Великі географічні відкриття, Реформація і Контрреформація, суспільно-політичні катаклізми тощо. Серед викликів суспільства тих часів провідне місце займало питання співіснування з сусідніми народами, а саме з туземцями західної півкулі. Шукаючи шляхи його вирішення, європейські мислителі XVI століття сформулювали дві протилежні точки зору. Кульмінацією їхнього зіткнення став судовий процес 1550-1551 років у м. Вальядоліді, який в умовах нашого сьогодення потребує детального вивчення.

Із 1502 року розпочалася масова колонізація Південної Америки іспанцями, яку ще Колумб у власних листах до мадридського королівського двору називав «ла

Tierra prometida», або ж «земний рай» [9, с. 476]. Католицькі місіонери, надихнувшись спогадами мандрівника, у XVI столітті стрімголів кинулися підкоряти обрії Нового Світу. Зрошені на християнському гуманізмові Еразма Роттердамського, вони майже одразу зіткнулися з абсолютно ворожою дійсністю: специфічний спосіб життя, інші звичаї, вірування і культура.

Відбулося зіткнення абсолютно протилежних поглядів на оточуючий світ, яке вплинуло на майбутню динаміку культурного процесу в Латинській Америці. У ході конквісти в Європі точилися дискусії щодо долі підкорених народів: чи долучати їх до загальноєвропейської християнської культури, чи навіть не визнавати «божими створіннями», тобто людьми [10, с. 94].

Від тих часів нас відділяють 500 років історії, упродовж яких ще не раз поставали питання співіснування народів, дискримінації, конфлікти, зіткнення культур тощо. Сьогодні ж Західне суспільство болісно переживає проблему, пов'язану з напливом емігрантів із Близького Сходу. Суперечності між концепцією рівноправності всіх людей на нашій планеті та небезпечними реаліями співіснування з чужинцями останні декілька років набули рис антиномії – тобто конфлікту поглядів навколо одного питання, в якому аргументи обох сторін мають рівноправне логічне обґрунтування і завжди залишаються беззаперечними.

У XXI столітті Європа опинилася у схожій ситуації, що й пізньосередньовічна Іспанія, але тепер на власній території. Сьогодні представлені різноманітні погляди на шляхи виходу з кризи, що склалася: від пропозицій дати прихисток усім нужденним і сприяти їхній асиміляції в європейську культуру до вимоги повністю обмежити доступ мігрантів у країни континенту. Наслідком упровадження першої моделі є розростання масштабів тероризму, а другої – протиріччя з європейськими цінностями та правилами світової глобалізації.

Намагаючись вирішити схожу дилему, ще в 1550-1551 роках у Вальядоліді відбувся публічний диспут, де виступили два непримиренних супротивника – Бартоломе де Лас Касас і придворний хроніст Хуан Хінес де Сепульведа [4]. Факт зустрічі представників двох принципово протилежних думок на майбутнє людства у XVI столітті з метою винайдення компромісного рішення може послугувати яскравим прикладом для сучасної політичної еліти Західного Світу, а наслідування його – збереженню єдності європейської спільноти.

Хід і зміст дискусії у Вальядоліді вітчизняною історичною наукою майже не досліджувалися. До культурологічного аспекту зазначеної проблеми звернено окремі статті С. Пишнової [15]; перебіг диспуту аналізував В. Земсков [7]. Філософський спадок Франсіско де Вітторії представлено в працях О. Марей [12]. Однак політико-ідеологічний зміст Вальядолідського диспуту, витоки представлених на ньому точок зору, так як і його цивілізаційне значення для подальшого розгортання католицького Відродження, обійдено спеціальною увагою дослідників.

Саме тому автори статті на основі аналізу джерел і літератури з історії епохи Католицького Відродження намагатимуться проаналізувати концептуальні засади, перебіг і з'ясувати значення «Вальядолідської хунти» 1550-1551 років.

Дослідження здійснене з використанням системи методів, серед яких загальнонаукові: описовий, аналіз, узагальнення – для забезпечення можливості виокремлення провідних напрямів дослідження, формування вихідних положень і висновків; конкретно-наукові: історико-генетичний – для з'ясування причинно-

наслідкових зв'язків розвитку іспанської соціально-політичної думки католицького Відродження, порівняльно-діахронного аналізу – для виявлення загального і відмінного у двох протилежних точках зору представників «Вальядолідської хунти».

Витоки дискусії 1550-1551 років варто шукати, по-перше, у наслідках іспанської конкісти, по-друге, у процесі розвитку католицької суспільно-політичної думки. Відомий Тордесільяський договір 1494 року не дав іспанській короні впевненості в міцності власної колоніальної влади в Латинській Америці. Питанням, що розділяло іспанське суспільство, особливо метрополію і колонії, було співіснування з аборигенами Нового Світу. Так, у 1512 році корона ухвалила Бургоські закони, покликані гуманізувати взаємини між колонізаторами і підкореними народами, але насправді ж вони офіційно дозволили силою євангелізувати та закріпачити аборигенів [10, с. 68].

Такі факти не могли залишатися поза увагою прогресивної інтелектуальної еліти Іспанії – філософів, юристів і богословів. На захист корінного населення стала Саламанкська школа, представлена Домінго де Сото, Мартіном-де-Аспілікуетто, Томасом де Меркадо, Франсіско Суаресом, Джованні Ботеро, Бартоломе де Лас Касас, а також її засновником та ідейним натхненником Франсіско де Вітторією. Саме ця школа стояла у витоків Контрреформації [3, с. 376, 377, 378].

Як відомо, починаючи з 1517 року, Європою прокотилася хвиля Реформації. Одночасно з цим значні зміни відбулися і в католицькому світі – тобто в країнах Західної Європи, що залишилися вірними Римській Церкві. Даний процес отримав назву Контрреформації, або ж католицького Відродження. Останнім часом друга назва все частіше використовується західними дослідниками для позначення цього явища. Справа в тому, що католицька реакція супроводжувалася активним переглядом основних положень, на яких ґрунтувалася католицька теологічна доктрина Церкви. Згідно Генрі О. Евеннетту, це був «довгий і важкий процес, у ході якого через непередбачуваний удар, нанесений Реформацією, церква пройшла шлях духовного й організаційного оновлення» [2, с. 58]. Евеннетт, як і багато інших істориків, показав, що зерна нових ідей були посіяні в католицькому світі ще до Реформації, коли католицька церква проходила процес оновлення у відповідь на критику, яку висловлювали на її адресу ще до появи Лютера. А розкол християнського світу призвів до загострення полеміки, у ході якої Церква дещо змінювала власні принципи та раніше обов'язкові теологічні позиції і реформувала інститути [17, с. 141].

Франсіско де Вітторія відомий тим, що був одним із найсерйозніших опонентів Мартіна Лютера на богословській кафедрі. Він жив у 1483-1546 роках, освіту здобув у видатного богослова XV століття П'єра де Крокаере, був знайомим із працями Еразма Роттердамського. Останні двадцять років життя Франсіско займався викладацькою діяльністю у Саламанкському університеті на посаді професора. За життя богослов не написав жодної праці, але до нас дійшли конспекти його лекцій, зібрані слухачами [12, с. 41-42].

Так, власну політичну теорію Вітторія виклав у трьох лекціях: «Про громадянську владу» (1528 рік), «Про церковну владу» (1531 рік), «Про владу Папи і собору» (1534 рік), де мислитель продовжував традицію, розпочату Фоною Аквінським, шукаючи пояснення феномену влади. Він вивів формулу, за якою

король, наділений невід'ємною владою від Бога («potestas»), може як наслідок неправомірних дій щодо підданих, утратити визнання суспільством права здійснювати ним цю владу («auctoritas»). Легальний, але нелегітимний король – це тиран на троні, – зазначав Вітторія [12, с. 46-47]. Таким чином, мислителя можна вважати першим дослідником проблеми «тиранічних збочень», яка жваво обговорювалася в суспільно-політичній думці Іспанії у наступні десятиліття XVI століття.

Проте провідною ідеєю концепції Вітторії, яка відкидала можливість збройної боротьби іспанського народу разом з індіанцями, була думка про те, що повстати проти тирана неможливо. Повстаючи проти «potestas», даної Богом, – наголошував Вітторія, – тиран залишається легальним монархом, а повстання спрямовується не на людину-суб'єкт, а на інститут корони (об'єкт), повстання проти якої – це зрада і блюзнірство [6, с. 273].

Сприяли зміцненню авторитету Вітторії ще дві його лекції – «Про право війни» і «Про індіанців». У першій він підкреслював згубність війн для християнського світу, закликав до мирного вирішення конфліктів, мріяв про «всесвітню республіку», – організацію, схожу на сучасну ООН. У другій лекції де Вітторія поставив під сумнів доцільність насильницької християнізації корінних народів Америки, закликав до визнання рівності індіанців та іспанців [6, с. 275-276].

Лекції мислителя прослухали тоді декілька тисяч студентів, які займалися поширенням його ідей Європою. Серед них був і Бартоломе де Лас Касас – лідер проіндіанської фракції у ході Вальядолідських дебатів. Послідовники Вітторії в межах Саламанкської школи, переглянувши концепцію природного права стверджували, що всі люди мають однакову природу, рівні права на життя і свободу [15, с. 254]. Такі погляди були новими в католицькій суспільно-політичній думці та суперечили пануючим догматам Церкви.

Опонентами проіндіанської фракції і Саламанкської школи загалом тоді виступили відомі конкістадори та представники найближчого оточення королівського двору, серед яких особливо виділялися Берналь Діас дель Кастильо та Хінес де Сепульведа. А загалом антиіндіанська фракція ідеологічно ґрунтувалася на ідеях колонізаторів і конкістадорів, які, нерідко зловживаючи становищем, у негативних фарбах описували спосіб життя аборигенів, їхнє ставлення до колонізаторів, культури тощо [5, с. 320; 16, с. 321].

До наших днів триває суперечка, як правильно називати події 1550-1551 років у Вальядоліді. Існують декілька точок зору. Зокрема, американський дослідник Іспанії Нового часу Бонар Ернандес застосовує поняття «Контраверсія 1550-1551 років» [4], деякі німецькі історики – термін «диспут у Вальядоліді» [1, с. 336-337]. Вітчизняні науковці використовують дефініції «Вальядолідська дискусія», «Вальядолідська суперечка» тощо [13; 14]. Ми ж обрали назву, якою послуговуються безпосередньо іспанські науковці, а саме «Вальядолідська хунта».

Отже, у 1550 році імператор Священної Римської імперії Карл V, шукаючи відповіді на запитання чи вважати «людиноподібних» індіанців нащадками Адама і Єви, зібрав у приміщенні колегії Святого Георгія у Вальядоліді п'ятнадцять суддів, четверо монахів і одинадцять юристів-богословів. Карл V був відомий реформаторською діяльністю, він завершив об'єднання іспанських земель, щедро фінансував нові заморські експедиції, а в питаннях співіснування з Церквою

завжди був зацікавлений у зміцненні католицизму шляхом еволюційних реформ, тому ініціював декілька соборів. Ним було видано багато указів, регулюючих соціально-економічне життя в колоніях, але особливий інтерес привертає його «Sublimus Dei» (1537 рік), розроблена разом із Папською курією. Цей документ юридично забороняв рабство, хоч і не заперечував кріпацтва. До того ж, подібні документи нерідко суперечили один одному, а соціальна політика католицького світу була непослідовною. Питання співіснування народів залишалося відкритим [8, с. 73-74].

Дискусія тривала з вересня 1550 по травень 1551 року, а на цей період навіть була призупинена колонізація Нового Світу. Почав дебати Сепульведа – учитель і вихователь кронпринца Філіпа II. Ще до початку «Хунти» він опублікував трактат «Про право ведення справедливої війни з індіанцями», де зазначав, що цивілізовані повинні взяти на себе «турботу» над індіанцями, адже в них залишається канібалізм, вони здійснюють людські жертвоприношення, содомію та інші заборонені Церквою гріхотворення. Варварам, переконував Сепульведа, необхідно було насадити християнську віру. При цьому мислитель неодноразово посилався на язичника Аристотеля, за що часто отримував зауваження з боку опонентів. Наводячи аргументи, він звертався до переказів товаришів і знайомих колонізаторів, наводив статистику жертв, які загинули від рук індіанців. Але яким чином підраховувалися ці показники – невідомо, до того ж, як свідчать джерела, сам Сепульведа жодного разу не був у Новому Світі [7, с. 235-237].

У відповідь Лас Касас зазначав, що Хінес викривив сутність вчення Аристотеля і навів аргументи, за якими індіанців не можна називати варварами:

1. Поведінка індіанців не була агресивною, вона зумовлена самообороною на відміну від іспанців.

2. Для індіанців іспанська мова така ж незрозуміла, як і для іспанців індіанська.

3. Індіанці, насправді, володіють розумом, здатні керувати своєю поведінкою, готові до співробітництва.

4. Жертвоприношення властиві багатьом народам, особливо дохристиянських часів, у тому числі грекам, римлянам і давнім іберійцям.

Ці докази людської гідності індіанців Лас Касас виклав у «Короткій реляції про руйнування Індій» (1541-1552 роки). На його думку, індіанцям були властиві всі риси євангельського ідеалу простоти, егалітаризму й аскетизму. Мислитель наголошував, що корінні американці – добрі, вірні, миролюбні, не знають гордині та заздрощів. Образ індіанського світу Лас Касаса протилежний тому, яким його змалювали тогочасні імперські проповідники. Звичайно, і ця концепція була далекою від реалій, адже мала характерні утопічні ознаки [11, с. 132, 135].

Пізніше до дискусії приєднався Берналь Діас дель Кастильо, який наголошував на користі, яку привнесли іспанці у Латинську Америку: «більшість міст збудовано; запроваджено скотарство і землеробство; удосконалено ремесло; побудовано чудові будівлі; молоді індіанці навчаються у школах європейського зразка; підтримується повна безпека» [5, с. 5, 319].

Відповіддю на це з боку Лас Касаса стала ремарка, що індіанці до прибуття європейців були здатні самостійно вести господарство, мали власну, хоч і специфічну, систему освіти, будували величні будівлі. Він і його прихильники були переконані, що християнство несе в собі свободу вибору і не може бути

нікому насаджене [13, с. 289-290]. «Християнська релігія, – зазначав Лас Касас, – однаково може бути пристосована до всіх народів світу, вона нікому не обмежує свободи, не перетворює людину в раба» [11, с. 406].

Зауважимо, що обидві точки зору були об'єктивно аргументовані та продиктовані часом. Такі пропозиції мали право на існування, але суперечку вирішила заангажованість іспанської правлячої еліти в поєднанні з меркантильними інтересами ідальго. У 1551 році поразки зазнав Лас Касас.

В останні роки життя єпископ-домініканець перестав вірити в здатність короля вивести справу народів Латинської Америки із глухого кута. Лас Касас не розраховував на реформи в колоніях: іспанці, на його переконання, спаплюжили постулати християнства. Мислитель пророкував, що іспанцям рано чи пізно доведеться залишити Америку: так і сталося.

Оцінюючи життя і діяльність Лас Касаса, іспанський історик Анхель Лосада писав: «Із сучасного погляду думки мислителя, який відмовився визнавати зверхність однієї культури над іншою, не лише привабливіші, але й гідні наслідування. Проте навіть сьогодні ми надто далекі від того, аби повністю втілити їх у життя» [13, с. 301].

Суперечка у Вальядоліді хоч і не закінчилася позитивно для індіанців, проте стала першим «дзвоником», поворотним моментом у подальшому розвитку соціально-політичної думки католицького Відродження. Заклик Лас Касаса не залишився без уваги. Через рік після його смерті розпочнеться процес визволення індіанців з рабства, а його ідеї далі пропагуватимуть Мельчior Кано, Дієго де Коваррубіас та інші. Життя і творчість послідовників мислителя, які підтримали нові віяння громадсько-політичного мислення у католицькому Відродженні, може стати предметом наукових розвідок у перспективі.

Як бачимо, проблема співіснування народів у межах іспанської колоніальної імперії призвели до дискусії серед тодішньої інтелектуальної еліти. Апогеєм цього тяглого процесу стала «Вальядолідська хунта» – перший публічний судовий процес, об'єктом розслідування якого стали права людини. У його межах знайшли собі місце прогресивні ідеї Франсіско Вітторії, утілені в аргументах Бартоломе де Лас Касаса – послідовника Саламанкської школи, яка розробила власну теорію природного права людини, права на владу і війну. Суперечка 1550-1551 років, яка набула рис антиномії, повинна слугувати прикладом пошуку компромісного рішення у мігрантській проблемі, у якій перебуває європейська спільнота XXI століття.

Список використаних джерел

1. Delgado M. Disputation von Valladolid / M. Delgado // Werkauswahl. – Paderborn, 1994. – S. 336–436.
2. Evennett H. The Spirit of the Counter-Reformation / H. Evennett. – Cambridge : U.P., 1968. – 159 s.
3. González Á. P. La Escuela de Salamanca. Filosofía y Humanismo ante el mundo moderno / Á. P. González. – Madrid : Verbum Editorial, 2015. – S. 375–397.
4. Hernandez B. L. The Las Casas-Sepúlveda Controversy : 1550-1551 [Електронний ресурс] / B. L. Hernandez. – 2007. – Режим доступу : <https://www.scribd.com/doc/166071931/The-Las-Casas-Sepulveda-Controversy>.
5. Берналь Д. К. Правдивая история завоевания Новой Испании / Д. К. Берналь ; пер. А. Р. Захарьяна. – М. : Форум, 2000. – 400 с.

6. Виттория Ф. Лекции об индейцах и военном праве / Ф. де Виттория // Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1991. – С. 273–277.
7. Земсков В. О литературе и культуре Нового Света / В. Земсков. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2014. – 592 с.
8. Колер А. Карл I/V / А. Колер // Испанские короли. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – С. 73–74.
9. Колумб Х. Путешествия. Дневники. Воспоминания / Х. Колумб. – М. : Эксмо, 2013. – 512 с.
10. Кофман А. Рыцари Нового Света / А. Кофман. – М. : Пан пресс, 2007. – 200 с.
11. Лас Касас Б. История Индий / Б. де Лас Касас ; пер. Д. П. Прицкер. – Ленинград : Наука, 1968. – 471 с.
12. Марей А. О государствах, королях и законах / А. Марей // Социологическое обозрение. – 2013. – № 13. – С. 41–51.
13. Мень А. Поборники человечности. К 500-летию открытия Америки / А. Мень // Трудный путь к диалогу. – М. : Фонд имени А. Меня, 2001. – С. 283–303.
14. Мессори В. Черные страницы истории Церкви [Электронный ресурс] / В. Мессори ; пер. с польск. А. Щенный. – М., 2012. – 105 с. – Режим доступа : <http://ktds.org.ua/-/media/files/1/4/1454868401-vyttoryo-messorychernie-stranycy-storyu-cerkvy.pdf>
15. Пышнова С. Л. Из истории становления и развития гуманистической традиции в культурах Латинской Америки / С. Л. Пышнова // Филология и культура. – 2014. – № 1. – С. 252–257.
16. Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке / М. Филиппсон. – М. : Либроком, 2011. – 424 с.
17. Шмонин Д. В. В тени Ренессанса : вторая схоластика в Испании / Д. В. Шмонин. – СПб. : Изд-во СПбУ, 2006. – 277 с.

B. V. Hod, D. O. Loboda

**“VALLADOLID JUNTA” – THE FIRST MANIFESTATION
CONCEPTUAL ANTINOMY IN SOCIAL AND POLITICAL
THOUGHT OF THE CATHOLIC RENAISSANCE XVIth CENTURY**

The article is devoted to the analysis of the conceptual foundations, course and meaning of the “Valladolid junta” of 1550-1551 as the first manifestation of antinomy in the socio-political thought of the Catholic Revival of the XVIth century. It is known that in the late XV – the beginning of the XVIth century colonization began with the Europeans of the New World, and the leading position in this occupied Catholic Spain. However, the farther beyond the borders of New Spain, the more acute was the question of coexistence with the Aboriginal people who inhabited these territories. It was found that the problem of relations with subdued peoples did not leave the intellectual elite of Spain. Thoughts about the future of the Indians were divided: some considered the need to protect their rights and assimilate into the Catholic world; others called them “Satan's children” and advocated forcible patterns of intercourse. Attention is drawn to the fact that the “Valladolid junta” was the culmination of a controversy that acquired the features of conceptual antinomy – the first known public litigation in history, the object of investigation of which were human rights.

The Salamanca School, which was represented by Domingo de Soto, Martin de Aszilculetta, Thomas de Merkado, Francisco Suarez, Giovanni Botero, Bartolomé de Las Casas, as well as its founder and ideological inspiration, Francisco de Vittoria, was defended by the indigenous people. She was the source of the Counter-Reformation. Opponents of the Pro-Indian faction and the Salamanca School were generally present at the well-known conquistadors and representatives of the royal court's immediate surroundings, including Bernal Dias del Castillo and Hines de Sepulveda. In general, the anti-Indian faction was ideologically based on the retellings of the colonialists and conquistadors, who, often abusing the situation, described in negative colors the way of life of the aborigines, their attitude towards the colonialists, their culture

Finally, we are talking about the civilization significance of this process for the further history of the Western World, and its lessons remain a vivid example of the search for consensus in issues that divide the European community in the XXIst century.

Keywords: *antinomy, Valladolid junta, Indians, Catholic Revival, Conquist, Legitimacy, Reformation, Salamanca School.*

Надійшла до редакції 12 травня 2017 року

* * *